

FLORIS V

Wie toen niet geleefd heeft,
zal het nooit begrijpen

Harry Mulisch, *Het Stenen Bruidsbed*

E.H.P. CORDFUNKE

FLORIS V

Een politieke moord in 1296



WALBURG PERS

© 2011 E.H.P. Cordfunke, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

2e gewijzigde druk, 2013

www.walburgpers.nl

Afbeelding omslag voorzijde: 'Achilles dood Hector', een afbeelding uit de *Historie van Trooien*, waarin Jacob van Maerlant de Griekse stad Troje als het hoogtepunt van de beschaving beschrijft. De ridderlijke deugden daarin beschreven konden zijn jeugdige pupil Floris V tot voorbeeld dienen. (Collectie Dr. J.H. van Heek, Stichting Huis Bergh, 's-Heerenberg).

Achterzijde: munt van Floris V, de zogeheten 'Hollandse penning'. Het wapen van Holland, zoals afgebeeld bij Matthew Paris in diens kroniek, ca. 1250.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd, worden verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp: Henk Wals, Lauwers-C, Nijmegen
Vormgeving binnenwerk: Marijke Maarleveld, ViaMare, Zutphen

ISBN 978.90.5730.926.7

NUR 688

Inhoud

1	Inleiding	7
2	Een veranderende samenleving	15
3	Der keerlen God?	27
4	De samenzwering	53
5	De Amstel-clan	67
6	Vijf dagen in juni 1296	83
7	De ‘bekentenis’ van Gerard van Velsen	101
8	‘Om d’onbesproocken eer’	111
	Bibliografie	119
	Verantwoording van de afbeeldingen	124
	Register	125



1

Inleiding

*Van Floris de Vijfden
Heeft ieder gehoord
Den vorst die door d'eedlen
Zoo wreed werd vermoord*

Bovenstaande regels waren te lezen in een schoolboekje uit 1913.¹ Inderdaad, weinig figuren in onze vaderlandse geschiedenis hebben zó tot de verbeelding gesproken als deze Hollandse graaf die in 1296 op gewelddadige wijze door edelen uit zijn naaste omgeving om het leven werd gebracht. Mythevorming rond zijn persoon, met alle elementen van 'eer en schande',² mededogen met de zwakken, liefde en haat, hebben ongetwijfeld in belangrijke mate bijgedragen aan deze bekendheid. Door de eeuwen heen heeft zijn wrede dood aanleiding gegeven tot vaak gekleurde berichten in kronieken en vormde het onderwerp in volksliedjes en tal van toneelstukken. Ieder tijdvak had vaak weer een andere interpretatie van de achtergronden van deze gebeurtenis.

De legendevorming is al spoedig na zijn dood begonnen. Toen Jan Beke omstreeks 1350 zijn kroniek samenstelde, beschreef hij de graaf nog in superlatieven. Hij heeft deze beschrijving bijna letterlijk ontleend aan een 'Nieuwsbrief' die enkele dagen na de dood van de graaf werd opgesteld om buitenlandse hoven te informeren over de gebeurtenissen.³ Beke typeerde de graaf als iemand met een indrukwekkend postuur, knap om te zien, dapper, welbespraakt, zeer musicaal en rechtvaardig.⁴ Waren de kronieken die vóór 1400 werden geschreven nog vol lof over de graaf, al spoedig kwamen naast bewonderaars ook verguizers aan het woord. Met name Jan van Leiden, schrijver van de invloedrijke

¹ Laarman, *Toestanden en gebeurtenissen*

² Naar Burgers, 'Eer en schande', 20

³ Zie hiervoor hoofdstuk 7 van dit boek

⁴ Beke, *Chronographia* (ed. H. Bruch), 237 en 241

Hollandse Kroniek (eerste versie ca. 1470) bezorgde graaf Floris de slechte reputatie, die nog lang heeft doorgewerkt. Was graaf Floris V de man die zich tegen zijn edelen had misdragen? Op dit thema is in de loop der eeuwen eindeloos gevarieerd. Zo heeft P.C. Hooft in het toneeldrama *Geeraerd van Velsen* (1612/13)⁵ vooral de tegenstelling adel-gewone volk benadrukt. Want in de tijd van de Republiek, toen de spanning tussen prinsgezinden en staatsgezinden de gemoederen sterk bezig hield, nam de afkeer tegen vorsten een zodanige vorm aan dat graaf Floris als een tiran werd afgeschilderd. In de samenleving van de 13e eeuw speelden echter geheel andere problemen een rol.

Nog tot in de moderne tijd bleef het beeld dat men van Floris V had, gekleurd door de politieke en religieuze overtuiging van de geschiedschrijvers. Dit, ondanks het feit dat in de loop van de negentiende eeuw een meer objectiverende geschiedschrijving ontstond. Bestudering van de originele stukken uit die periode in de diverse archieven en de uitgave van oorkondenboeken (L.Ph.C. van den Bergh, 2 dln. (1866-1873), met een Supplement van J. de Fremery (1901) boden de mogelijkheid tot een kritische bestudering van deze periode. Niettemin konden onderzoekers met hetzelfde materiaal tot verschillende inzichten komen. Zo typeerde C. Busken Huet in zijn bekende boek *Het land van Rembrandt* (1882) de graaf als 'een beminnelijk mensch, naar het schijnt', maar 'als staatsman een warhoofd, iemand die het volk slechts burgertwisten naliet'.⁶ Zijn tijdgenoot, de historicus P.J. Blok daarentegen, was een andere mening toegedaan. Voor hem was de graaf 'den beminden vorst, door zijn volk zoo oprecht betreurd ... den voortreffelijksten Graaf uit het oude Huis van Holland'.⁷ Het zijn slechts enkele voorbeelden, maar ze kunnen gemakkelijk worden aangevuld met tal van andere. Een uitvoerig overzicht door Ebels-Hoving laat duidelijk het subjectieve karakter zien van de vele geschriften die over de regeringsperiode en over de persoon van Floris V werden geschreven.⁸ Objectiviteit is in de geschiedwetenschap een illusie, maar een voorwaarde is wel dat de gebruikte bronnen waarop uitspraken berusten, controleerbaar zijn. De tweedeling tussen goed en kwaad, die

⁵ P.C. Hooft, *Geeraerd van Velsen*; herdruk bezorgd door H. Duits (2005)

⁶ Busken Huet, *Het land van Rembrandt* I, 179

⁷ Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, I, 200

⁸ Ebels-Hoving, 'Floris V in de Nederlandse geschiedschrijving', 282-299



Floris V, zoals een 17e-eeuwer hem zag; gravure door Hendrik Goltzius naar een tekening van Willem Thibaut in *Het Oude Goudsche Chronycxken* (1663).



Floris V, zoals een 20e-eeuwer hem zag; het wassen beeld dat omstreeks 1980 bij Madame Tussaud in Amsterdam was te zien.

het beeld dat men van Floris V lang had, kon dan ook geen stand houden.

Henri Obreen, die in 1905 op een proefschrift over Floris V promoveerde,⁹ baseerde zich voornamelijk op niet-verhalende bronnen, op de oorkonden en andere originele stukken uit die tijd. Veel spinrag verdween uit het beeld dat hij beschreef; wat overbleef was het beeld van een rationeel handelende vorst. Dit beeld werd versterkt door de economisch- staatkundige verhandeling van O. Oppermann uit 1908/1909.¹⁰ Deze schetste het beeld van een staatsman van internationale allure. Daarna bleef het lange tijd stil tot J.F. Niermeyer in 1950 de uitgesproken staatsman tot middeleeuwse proporties terugbracht.¹¹ F.W.N. Hugenholtz tenslotte wilde in zijn boek *Floris V* in 1966 de graaf meer als mens dan als instelling zien. Hij beschreef de graaf als 'een vat vol tegenstrijdigheden, enerzijds sterk dynastiek denkend, anderzijds modern in de bestuurlijke middelen die hij gebruikte'.¹²

Ook in het boek *Wi Florens*, dat in 1996 met bijdragen van een groot aantal auteurs werd samengesteld naar aanleiding van het feit dat de graaf 700 jaar tevoren was vermoord, komt dit beeld in versterkte mate naar voren.¹³ Aan nagenoeg alle aspecten van zijn bewind werd daarin aandacht gegeven, waardoor het beeld van de man en zijn bewind scherper contouren kreeg.

Zowel Niermeyer als Hugenholtz benadrukten dat de oorzaak van de samenzwering tegen de graaf was gelegen in diens buitenlandse politiek. Niettemin hield de felheid waarmee Gerard van Velsen de graaf vermoordde, vooral Hugenholtz sterk bezig. Hij vroeg zich af of er toch een kern van waarheid zat in het verhaal dat graaf Floris zich aan de vrouw van Gerard van Velsen zou hebben vergrepen. In 1996 verscheen het proefschrift van J.W. Verkaik onder de titel *De moord op graaf Floris V*, dat in een aantal opzichten een doorbraak in het Floris-onderzoek betekende. Niet alleen kwam hij met tal van nieuwe gegevens, onder meer door onderzoek in de Engelse archieven, hij toonde uitvoerig aan dat het verkrachtingsverhaal als motief voor de moord vermoedelijk

⁹ Obreen, *Floris V* (1907)

¹⁰ Oppermann, 'Holland onder de regering van graaf Floris V', 100-121

¹¹ Niermeyer, 'Het sticht Utrecht en het graafschap Holland in de dertiende eeuw', 291

¹² Hugenholtz, *Floris V*, 94-95

¹³ *Wi Florens ... De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de 13e eeuw* (1996)

door de naar Brabant uitgeweken samenzweerdere in omloop was gebracht. Hij concludeerde dan ook dat dit verhaal ‘geen geloof verdient’.¹⁴

Dit brengt ons dan op de rol en het motief van Gerard van Velsen, de ‘moerdenaar fel’.¹⁵ Merkwaardigerwijs is er over hem niet veel bekend. Kennis van zijn achtergrond en zijn relatie tot de andere samenzweerdere zou meer licht kunnen werpen op zijn motieven en op de omstandigheden die tot de vermoording van de graaf hebben geleid. Coenen, in zijn studie van de relaties tussen graaf en adel,¹⁶ kon er om die redene geen verklaring voor geven. Ook op andere vragen moest hij noodgedwongen het antwoord schuldig blijven. Want wat was bijvoorbeeld de relatie van Gerard van Velsen als betrekkelijk onaanzienlijk edelman tot die van voorname edelen als Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden? Hoe kon het dat de samenzwering om de graaf te ontvoeren op zo’n breed draagvlak in de adel rustte?

Zoals Coenen heeft betoogd, hebben verwantschapsbanden in de 13e eeuw een politieke rol van betekenis gespeeld.¹⁷ Ze vormen als het ware de binding in een belangengroep, die wordt aangevoerd door een of meer leden van een prominent geslacht waarom heen een lossere groep van verdere verwanten en vrienden aanwezig is. Als we bijvoorbeeld kijken naar de lijst van borgen bij de verzoening in 1285 van Gijsbrecht van Amstel met graaf Floris, dan blijkt dat we niet te doen hebben met een groep willekeurige edelen, maar met personen die nauw verwant zijn met Gijsbrecht van Amstel. Ook Verkaik zag het belang in van kennis van deze verwantschapsbanden: ‘Moderne historici slagen er al hun pogingen ten spijt niet in de familierelaties tussen de samenzweerdere aan te geven.’¹⁸ Zijn verklaring is niettemin wat vreemd als hij zegt ‘dat zij een verzinsel van Johannes à Leydis voor de historische werkelijkheid aanzien, namelijk dat Gerard van Velsen met een dochter van Herman van Woerden was getrouwd.’ In dit geval had Johannes à Leydis het bovendien bij het rechte eind.

Nu moeten we voorzichtig zijn om vergaande conclusies te trekken uit verwantschapsrelaties, want een nauwe verwantschap betekende niet automatisch dat men elkaar

¹⁴ Verkaik, *De moord op graaf Floris V*, 62

¹⁵ Melis Stoke, *Rijmkroniek van Holland*, vs. 6116

¹⁶ Coenen, *Graaf en grafelijkheid*, 119

¹⁷ Coenen, *Graaf en grafelijkheid*, 136

¹⁸ Verkaik, *De moord op graaf Floris V*, 44

ook steunde. Ook binnen deze relaties zullen persoonlijke voorkeuren en antipathieën een rol hebben gespeeld, zonder dat we nu nog bijzonderheden daarover te weten kunnen komen. Een duidelijk voorbeeld levert de houding van de beide broers Gijsbrecht van IJsselstein en Arend van Benschop, volle neven van Gijsbrecht van Amstel (tabel 2). Laatstgenoemde was betrokken bij het complot tegen graaf Floris en was bij diens gevangenneming aanwezig. Zijn broer Gijsbrecht daarentegen heeft na de moord op de graaf veel moeite moeten doen om aan te tonen dat hij niets met het complot te maken heeft gehad. Want, hoe dan ook, ook toen zag men duidelijk het belang van verwantschapsbanden. Om die reden moesten op 2 augustus 1296 zeven edelen, waaronder Dirk van Brederode, Willem van Egmond en Willem van Haarlem, allen verwant aan Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden, enige tijd in Haarlem vastgehouden worden tot hun onschuld vaststond.¹⁹ Het volk verdacht hen van medeplichtigheid want het ging ervan uit dat wat de graaf door enkelen was aangedaan, allen moest worden aangerekend.²⁰ De dramatische gebeurtenissen van juni 1296, die al zo vaak werden beschreven, willen we hier opnieuw bekijken, maar nu vooral vanuit dit perspectief, want vanuit kennis van dit adelsnetwerk zijn de omstandigheden die tot de moord op Floris V hebben geleid, beter te begrijpen.

De belangrijkste verhalende bron van de in dit boek beschreven gebeurtenissen is de Rijkskroniek van Holland, waarvan het tweede deel werd geschreven door Melis Stoke. Als stadsclerk van Dordrecht (1296-1299) was hij de enige beroepsbestuurder van deze belangrijke stad in het graafschap en als zodanig ooggetuige van veel zaken. Vanaf december 1299 tot in 1305 was hij verbonden aan de grafelijke kanselarij.²¹ Hij maakte als zodanig deel uit van een politiek netwerk en beschikte daardoor over veel 'inside information'. In zijn levendig geschreven verhaal in dichtvorm geeft hij met empathie op tal van plaatsen de reactie van graaf Floris op bepaalde gebeurtenissen. Omdat veel van de charme van zijn dichtregels bij hertaling verloren zouden gaan, geven we de letterlijke citaten en, waar dat voor een goed begrip van de tekst nodig is, de geparafraseerde betekenis ervan.

¹⁹ OHZ V, nr. 3157

²⁰ Willem Procurator, *Kroniek*, 185

²¹ Burgers, *De Rijkskroniek van Holland en zijn auteurs*, 43-45

Tenslotte nog een opmerking over de illustraties.

Afbeeldingen van historische personen en gebeurtenissen hebben door de eeuwen heen een belangrijke plaats in geschiedwerken ingenomen. Vooral in de eerste helft van de 19e eeuw was de 'historieschilderkunst' populair om 'door het penseel den indruk van het goede en het grootte in onze geschiedenis te verlevendigen en te versterken'.²² Met de verwetenschappelijking van de geschiedenis in de tweede helft van de 19e eeuw raakte de belangstelling voor historiserende afbeeldingen op de achtergrond, omdat, zoals Fruin het in 1863 verwoordde: 'deze (eer) onze verbeelding misleiden dan ons tot de waarheid geleiden.'²³

Onder invloed van het werk van J.H. Isings (1884-1977) is de belangstelling voor historiserende afbeeldingen sterk toegenomen. Vele generaties leerlingen van lagere scholen maakten via de prachtige, geaquarelleerde schoolplaten van Isings voor het eerst kennis met onze vaderlandse geschiedenis. Van ieder detail maakte hij een diepgaande studie waardoor ze een realistisch beeld geven van een gebeurtenis in een tijd dat de fotografie niet bestond. Ook dit boek hebben we willen illustreren met historiserende afbeeldingen, sommige omdat ze illustratief zijn voor de tijd waarin ze werden vervaardigd, andere omdat ze een beeld, een impressie oproepen van een gebeurtenis, zoals het had kunnen zijn.

²² Potgieter, 'Het Rijksmuseum'

²³ Fruin, *Verspreide Geschriften*,
5